

Мансабдорлик жиноятлари ва уларнинг профилактикаси

Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш мақсадида истиқболли дастурлар орқали изчил ва босқичма-босқич суд-ҳуқуқ ислоҳотлари амалга оширилаётган бугунги кунда, қонун устуворлигини таъминлаш, шахс ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини мустаҳкамлашга асосий эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов таъкидлаганларидек, бугунги босқичдаги энг муҳим йўналишларидан бири бу – қонун устуворлиги ва қонунийликни мустаҳкамлаш, шахс ҳуқуқи ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган суд-ҳуқуқ тизимини изчил демократлаштириш ва либераллаштиришдан иборат¹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармонининг 2 қисми “Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналишлари” деб номланиши бугунги кунда жамиятда жиноятчилик, коррупция ва мансабдорлик жиноятларининг олдини олиш ва уларнинг содир этиш даражасини камайтириш, шунингдек мазкур соҳада жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасидаги фаолиятни мувофиқлаштириш, коррупцияга қарши курашишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш ва коррупцияга қарши курашиш тадбирларининг самарадорлигини оширишда асосий дастуриламал десак асло муболаға бўлмайди.

Шу жиҳатдан олиб қараганда, мамлакатда қонун устуворлигини таъминлаш учун мамлакат фуқароларининг ҳуқуқий онгини ва ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, бу йўлда барча воситаларни ишга солиш бугун ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир.

Хусусан, жиноят қонунчилигида мансабдорлик тушунчасини ёритиш бугунги кунга қадар турлича талқин қилиб келинган. **Мансабдорлик жиноятлари** - мансабдор шахс томонидан унинг мансаб ваколати билан белгиланган мажбуриятларини бузиши оқибатида фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамият манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилиши. Жиддий зиён — етказилган моддий зиённинг хусусияти, маънавий зиённинг

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2010.

оғирлиги, жабрланган шахслар сони ва бошқа ҳолатлар ҳисобга олинган ҳолда аниқланади). Мансабдорлик жиноятлари давлат ҳокимияти, давлат хизмати, маҳаллий ҳокимият ва ўзини-ўзи бошқариш органларининг нормал фаолиятига тажовуз қилади. Мансабдорлик жиноятлари мансабдор шахснинг мансаб ваколатлари билан белгиланган имкониятлардан фойдаланиб бирор бир ҳаракатни, ўз манфаатини кўзлаган ҳолда бажариши ёки бажармаслиги ёхуд ўз вазифа ва мажбуриятларига совуққонлик билан муносабатда бўлиши орқали содир этилади².

Яна бошқа бир манбада кўрсатилишича, мансабдорлик жиноятлари давлатнинг ҳокимият фаолияти амалга оширилишига салбий таъсир кўрсатувчи ва мансабдор шахслар ўз хизмат ваколатларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятлар бўлиб, ЎЗР ЖКнинг ҳокимият, бошқарув ва жамоат бирлашмалари органларининг фаолият тартибига қарши жиноятлар қаторига киритилган. Мазкур жиноятлар қаторига: ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш, ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш, мансабга совуққонлик билан қараш, ҳокимият ҳаракатсизлиги, мансаб сохтакорлиги, пора олиш, пора бериш, пора олиш ва беришда воситачилик қилиш каби жиноятлар киради³.

Б.Аҳрамов ҳам мазкур тушунчага юқоридагига ўхшаш таъриф бериб, мансабдорлик жиноятлари мансабдор шахс ўзига берилган ҳокимият ва мансаб ваколатларидан фойдаланган ҳолда ёки мажбуриятларини қасддан эҳтиётсизлик туфайли бузиб бажариши натижасида давлат, жамоат манфаатларига ёхуд фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан кўриқланадиган манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўладиган қилмиш⁴.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси XV боби Бошқарув тартибига қарши жиноятлар деб номланган бўлиб, мазкур бобнинг баъзи моддалари: 205-212-моддаларда айнан мансабдорлик жиноятларининг миллий қонунчилигимиздаги турлари кўрсатиб ўтилган. Хориж давлатларидан, АҚШ федерал қонунчилигида мансабдорлик жиноятлари тўғрисида ягона боб мавжуд эмас. Штатларнинг кодексларида ҳам уларни таърифловчи ягона тизим кузатилмайди. АҚШ қонунлар тўпламининг ўн саккизинчи бўлимида мансабдорлик жиноятлари учун жавобгарлик тўртта бобда – “Порахўрлик, ноқонуний даромад ва оммавий мансабдор шахснинг ўз мавқеини суиистеъмол қилиши” (11 боб), “Сайловлар ва сиёсий фаолият”

² Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Биринчи жилд. Тошкент – 2000.

³ Мансабдорлик жиноятлари ва коррупция. М.Ашурова. “Huquvaburch”, 2010

⁴ Б.Аҳрамов. Бошқарув тартибига қарши мансабдорлик жиноятлари учун жавобгарлик муаммолари: Юрид. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент: ТДЮИ, 2008. – 8-9-бетлар.

(29 боб), “Товламачилик ва тахдид” (41 боб), “Ёлланган мансабдор шахс ва хизматчи” (93 боб)⁵.

Демак, мансабдорлик жиноятлари бу ҳокимият органлари мансабдор шахсларининг ёки махсус ваколатли шахсларнинг ижтимоий хизмат мажбуриятларини бажаришда жиноий ҳаракатини тугаллаш учун ўз ваколатларидан фаол фойдаланган ҳолда содир этилиб, берилган ваколатлардан ноқонуний фойдаланиш йўли билан, ғаразли ёки бошқа паст ниятларда ўзга шахс яъни учинчи шахслар манфаатида ва уларнинг фойдасини кўзлаб хизмат вазифаларига хилоф равишда содир этилади.

Мансабдорлик жиноятлари тўғрисида сўз юритганда, албатта коррупцияни четлаб ўтиб бўлмайди. Зеро, коррупция мамлакатда адолат устуворлиги принципини таъминлашда асосий тўсиқ бўлиб ҳисобланади. “Коррупция” сўзининг келиб чиқиши латинча “*corruptio*” сўзидан келиб чиққанлигини инобатга оладиган бўлсак, бу – “бузиш, пора эвазига оғдириш” деган маънони англатади. Баъзи манбаларда “коррупция – мансабдор шахслар томонидан уларга берилган ҳуқуқлар ва ҳокимият имкониятларидан шахсий бойлик орттириш учун фойдаланишда ифодаланувчи сиёсат ёки давлат бошқаруви соҳасидаги жиноий фаолият”⁶.

Ҳуқуқ манбаларига мурожаат қиладиган бўлсак, Б.Ж.Ахроровнинг фикрича “Коррупция сўзи адабиётларда турлича талқин қилинади. Унинг ягона тушунчаси йўқ, у бир неча жиноятларни ўзида мужассамлаштириши мумкин. Хатто халқаро ташкилотларнинг тавсияларидан ҳам унинг ягона тушунчасини яратиш бўлмайди. Ҳозирда бошқарув тартибига қарши мансабдорлик жиноятлари коррупция деб аталмоқда”⁷.

Шунингдек, Р.А.Зуфаровнинг фикрга кўра, “Коррупция” сўзи латинча “*corruptum*” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “синган, бузилган” деган маънони англатади ва шахсий ҳаёт ҳамда корпоратив фойда йўлида жамоат манфаатларига путур етказишни англатади⁸.

Кўриниб турибдики, коррупция ҳам бевосита мансабдорлик жиноятларининг бир тури ва бошқача номланиши бўлиб, бунда давлат органлари мансабдор шахслар фаолиятининг маълум бир нормалари ва меъёрлари бузилиб, бирон бир моддий манфаат кўриш мақсадида, яъни пул ёки бошқа турдаги бойлик орттириш, маълум бир юқорида даражага

⁵ Власихин В.А., Николайчик В.М., Определение преступлений, относящихся к коррупции, по американскому законодательству (обзор нормативных актов и литературы) // Проблемы борьбы с коррупцией. – М., 1999. – С. 160-185

⁶ Юридик энциклопедия – Тошкент: Шарқ – 2001. – 258 б.

⁷ Б.Ахраров. Бошқарув тартибига қарши мансабдорлик жиноятлари учун жавобгарлик муаммолари: Юрид. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент: ТДЮИ, 2008. – 8-9-бетлар.

⁸ Зуфаров Р. Порахўрлик – коррупция негзи//Давлат ва ҳуқуқ. – 2000. № 4. – 41б.

етишиш каби мақсадлар ётади. Жамиятда коррупция илдизи узилмас экан, мамлакат ҳаёти ва давлат бошқаруви соҳасида тараққиёт ва ўсиш, ривожланиш бўлмайди. Мазкур соҳада БМТ Бош Ассамблеясининг 2003 йил 31 октябрдаги 58-сессиясида қабул қилинган ва 2005 йил 14 декабрда кучга кирган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг коррупцияга қарши Конвенцияси муҳим аҳамиятга эга бўлиб, коррупция қарши курашиш учун халқаро миқёсда дастлабки қадам бўлган. Мазкур Конвенция 8 бўлим ва 71 моддадан иборат бўлиб, ҳозирда бунга 172 давлат қўшилган. Унга кўра, юқоридаг⁹и давлатлар ўзларига қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш соҳасида коррупцияга қарши чораларни жорий қилиш мажбуриятини олади.

Шунингдек, 2003 йил сентябрда Истанбулда қабул қилинган “Коррупция билан курашиш бўйича ҳаракатлар режаси” қабул қилинган бўлиб, мазкур Режага Арманистон, Озарбайжон, Грузия, Қозоғистон, Қирғизистон Республикалари, Россия Федерацияси, Тожикистон ва Украина давлатлари иштирокчиси бўлиб кирган ва бу бугунги кунда коррупция ва унга қарши курашиш, олдини олишда муҳим халқаро меъёрлардан бири бўлиб ҳисобланади. Зеро, коррупция макон ва замон танламайдиган, давлат бошқарувида салбий таъсир кўрсатадиган, жамият ҳаётини ва давлат бошқарувини кескин издан чиқарадиган иллатдир. Шунинг учун, мазкур иллатга қарши курашиш нафақат мамлакат ичида, балки халқаро миқёсда олиб борилиши керак бўлган муҳим ва устувор вазифадир.

Коррупцияга қарши курашиш борасида Ўзбекистон Республикасида ҳам қатор ислохотлар амалга оширилиб, хусусан 2017 йил 3 январда Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги ЎРҚ-419-сонли Қонуни қабул қилиниб, мазкур қонун коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсади кўзлайди. Мазкур Қонуннинг 3-моддаси “коррупция” тушунчасини ёритиб, унга кўра “коррупция - шахснинг ўз мансаб ёки хизмат мавқеидан шахсий манфаатларини ёхуд ўзга шахсларнинг манфаатларини кўзлаб моддий ёки номоддий наф олиш мақсадида қонунга ҳилоф равишда фойдаланиши, худди шунингдек бундай нафни қонунга ҳилоф равишда тақдим этишдир”.

Жамиятда жиноятчилик даражаси ошиб бориши билан бирга мансабдор шахсларнинг жиноят содир этиш миқдори ҳам ортади. Аммо, жиноят қонунчилигида санкцияларни кучайтириш билангина мансабдорлик жиноятларини олдини олиб бўлмайди. Бу борада 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши мамлакатимизда мансабдорлик жиноятларини содир этган шахсларни келгусида яна шундай ижтимоий хавфли қилмишни содир

этишини олдини олиш ва уларнинг ҳукуқий онгини ривожлантириш ҳисобига жамиятда мансабдорлик жиноятларининг содир этиш даражасини камайтиришда муҳим норматив ҳужжат бўлди. Мазкур қонун орқали ҳукуқбузарликлар профилактикасининг тўртта тури белгилаб берилди. Жумладан, ҳукуқбузарликларнинг умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик профилактикаси.

Бундан ташқари, мансабдорлик жиноятлари содир этган шахсларга қонунда белигланган муайян мансаб ёки лавозимни эгаллашни маълум вақтга чеклаш ҳам бу борада яхши самара бермоқда.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда жиноят қонунчилигидаги жиддий муаммолардан бири юридик шахсларнинг жиноят субъекти сифатида жавобгарликка тортилмаслигидир. Зеро, аксарият мансабдорлик жиноятлари нормаларида жиноят субъекти сифатида давлат органлари, корхона ва муассаса, ташкилотларнинг мансабдор шахслари назарда тутилган. Амалдаги жиноят қонунчилигига юридик шахсни айнан жиноят субъекти сифатида эътироф этиш бўйича қонун лойиҳаси муҳокама қилиниб, тайёрланган ва бундай қонуннинг қабул қилиниши эса амалдаги жиноят қонунчилигидаги жиддий муаммони бартараф этишга ёрдам бериши шубҳасиз. Чунки, айнан юридик шахслар томонидан кўплаб жиноятлар содир этилиши, уларни жиноят субъекти сифатида жавобгарликка тортиб бўлмаслиги амалиётда уларни ноқонуний даромад топиб, ғараз ниятларда бойлик орттиришига сабаб бўлмоқда. Айнан юқоридаги Қонуннинг қабул қилиниши эса бугунги кун талабидир.

Бундан ташқари, мансабдорлик жиноятларига қарши курашишда самарали натижага эришиш, унинг миқдорини энг паст даражага тушириш, салбий оқибатларни камайтириш учун жиноятчиликнинг жамиятда бўлишини, ривожланишини тақозо қилувчи, белгилаб берувчи, таъсир қилувчи, сабаблари сифатида ҳаракат қилувчи ҳодиса, воқеа ва жараёнларни, улар ўртасидаги сабабий боғланишни ўрганиш керак. Юнон файласуфи Афлотун қонун чиқарувчиларга мурожаат қилиб, уларни жиноят содир қилиши мумкин кишиларни жиноятдан жирканишга олиб келадиган қонунлар яратишга чақирган. Яъни, қонун чиқарувчилар шундай қонунлар ишлаб чиқсинларки, бу қонунлар таъсирида кишилар ўзларини жиноят содир қилишдан тийсинлар¹⁰, деган фикрни билдирганда бу ўша даврда қанчалик ўз аҳамиятига эга бўлса, ҳозир ҳам унинг аҳамияти бундан ортиқ бўлса ортиқки, лекин асло кам эмас. Демак, бугунги кундаги қонун ижодкорлиги соҳасида ҳам шундай тартиб ўрнатиш керакки, бунда айниқса мансабдорлик жиноятлари субъектлари учун бу “жииркан иш”дек туюладиган, гўё бундай

¹⁰ З.Зарипов. ИИсмаилов. Криминология. Дарслик – Т.: 1996,

турдаги жиноятни содир қилиш мансабдор шахс учун номус даражасида бўлишини таъминлайдиган қонун нормаларини яратиш керак.

Шунингдек, яна бир юнон файласуфи Арасту “жиноятларнинг олдини олиш – бу авваламбор, бузуқ ва ақлга зид бўлган одатлар билан курашишдир, яъни жамиятни шундай қуриш керакки, у ақлга зид бўлган, бузилган ахлоқ, урф ва одатларга қарши курашсин”¹¹. Бундан келиб чиқадики, мансабдорлик жиноятларини олдини олишга фақат қонунларни ишлаб чиқиш ёки жазоларни кучайтириш билангина эришиб бўлмайди, балки жамият, фуқаролар, давлат органлари ва идоралари, ташкилотлар, кенг жамоатчилик, ўзини ўзи бошқариш органлари, ОАВ ва ҳар бир шахс буни ўз вазифаси ва бурчи деб билиши, буни келажак ёш-авлоднинг онгига сингдириши, керак бўлса ҳар бир оила бундай турдаги жиноятлар содир этилишини олдини олиш учун бор кучи, ғайрати ва шижоати билан курашиши керак.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, мамлакатимизда мансабдорлик жиноятлари каби жиноятларнинг олдини олишда юқоридаги каби қонун нормаларининг яратилиши соҳа қонунчилигида олиб борилаётган ислохотларнинг узвий давомидир. Унинг аҳамияти шундаки, нафақат, унинг ижросига масъул идора ходими, балки, ҳуқуқларини яхши билган ҳар бир инсон ҳам ён-атрофдаги жиноят кўчасига кириб қолаётган замондошига, яқини ёки маҳалладошига бу йўлнинг боши берк кўча эканлигини тушунтиришга интилади ва уни ножоиз йўлдан қайтаришни Ватан олдидаги бурчи деб билади.

¹¹ Ўша ерда.